

Sociological View to the Concept of Environmental Regulation in the Light of Principles 8 and 50 of the Constitution of Iran

Nader Mirzadeh Kouhshah^{*}

Gholamreza Bayat Shahparast^{**}

Abstract

Since the environment is the biological foundation of humans and other living beings, it is of fundamental and undeniable importance; But despite this position, global industrial and technological development, especially in the last two centuries, has caused unwanted and often unpleasant changes and environmental destruction in many parts of the world. Therefore, many governments are forced to regulate directly and indirectly in the field of environmental protection and improvement. In Iran, by applying legal regulations, the government is trying to solve environmental problems and challenges and at least prevent its destruction and erosion as a social problem; As Article 50 of the Iranian Constitution also emphasizes on environmental regulation. Using the descriptive and analytical method and with a sociological point of view, the following article examines the way of environmental regulation in the light of Article 8 and 50 of the Constitution. The findings of the current research show that by taking advantage of the capacities of the existing law, a combined approach should be adopted that takes advantage of the benefits and efficiency of other regulatory methods to compensate for the shortcomings and fill the gaps of a single approach.

Keywords: Sociology, Regulation, Environment, Principle 8, Principle 50.

^{*} Associate Professor, Department of Public Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran,
mirzadeh@ut.ac.ir

^{**} PhD Student of Public Law, Tehran University, Kish Campus, Kish, Iran (Corresponding Author),
qrbayat@gmail.com

Date received: 2023/02/14, Date of acceptance: 2023/05/22

Introduction

In its current state, the environment is facing serious threats such as climate change, weather pollution, species extinction, biodiversity loss, and irresponsible exploitation of irreversible natural resources. The consequences of these threats will not only affect the lives of humans and other living beings today, but will continue for generations to come, and the consequences of any decision to deal with it will be felt for a long time; Therefore, as a result of the unbreakable and tight connection of the environment with a set of factors and conditions on which the life and durability of living beings depend, there is an urgent need for a precise definition of environmental rights and a set of rules and regulations that regulate the relationship between humans and the environment. and monitor it. Such rules help preserve the environment and natural resources, prevent their further damage and destruction, and maintain the balance between humans and the environment.

Materials & Methods

Using the descriptive and analytical method and with a sociological point of view, the following article examines the way of environmental regulation in the light of Article 8 and 50 of the Constitution.

Discussion

Although there are various definitions of regulation, these definitions can be categorized into three levels: centralized, middle, and decentralized. At the first level, the conventional definition of regulation is as a tool for "command and control" implemented by bureaucratic institutions. At the second or middle level, regulation consists of standards, rules, and after that, monitoring and feedback mechanisms and finally the implementation of these rules. At the third level, there is a decentralized regulatory approach or a community-oriented approach; According to this approach, regulation refers to the process of creating and implementing rules and behavioral standards that promote the welfare and safety of society as a whole. In general, regulation can be defined as follows; Regulation means the application of rules and regulations based on certain criteria and its purpose is to influence and regulate behavior, the flow of affairs or events. This activity can be done by the public and private sectors with the participation of stakeholders in the economic and social fields in order to provide benefits, good and public welfare. The purpose of this activity is to ensure optimal production, distribution of goods and services, and social support. The implementation of regulation and its supervision is the responsibility of the regulator or

interested participants. There are several approaches to legal regulation in the field of environment and different countries may adopt different approaches based on their legal traditions, political and social values and economic conditions. In general, the main regulatory approaches in the field of environment can be considered as command and control-based regulatory approach, market-oriented regulation, voluntary regulation and cooperative regulation.

Result

In the Constitution of the Islamic Republic of Iran, in addition to Article 50, Article 8 can also be considered. The eighth principle of the constitution considers calling for good, enjoining what is good and forbidding what is bad to be everyone's duty, and it is the responsibility of the people and the government to do it. If we consider environmental protection as an example of good and well-known, we will notice the issuance of implicit permission of the constitution in the use of a hybrid approach of regulation in the field of environment. Article 4 of the Executive Regulations on the Establishment and Activities of Non-Governmental Organizations and Note 2 of Article 16 of the Law on Amendments to the Law on Organizations and Procedures of the Court of Administrative Justice has created the capacity for environmental protection organizations to investigate feedback on the activities of government agencies in this area, obtain information and even file a lawsuit. do These organizations have the right to comment and provide solutions in this regard while examining the existing defects and problems. Government agencies are also allowed to provide non-classified information to non-governmental organizations. The totality of this legal capacity regarding the involvement of non-governmental organizations in the environment and the ineffectiveness of the laws approved as the basis of the principles of the constitution makes it clearer the need to use other approaches and even the use of a multiple approach in the sense of using all regulatory methods in protecting the environment.

Bibliography

- Abdulahi, M., Sajdi, Z., Faradi, M., Ramezani Ghavamabadi, M. (2013). Environmental Criminal Law: Considerations and Solutions, Tehran: Official Newspaper of Iran. [in Persian].
- Alidadi Shams Abadi, M., Nasiri, A., & Safi, S. (2019). " Comparison of the right to a healthy environment in the conduct of Prophet and the Infallible with constitutional rights in the Islamic Republic of Iran". Journal of History and Culture, 51(2), 264-245. [in Persian].
- Berck, P. (2018). The Theory and Practice of Command and Control in Environmental Policy. United Kingdom: Taylor & Francis.

- Carol J. Pierce Colfer, Ravi Prabhu(2023). Responding to Environmental Issues through Adaptive Collaborative Management: From Forest Communities to Global Actors. Routledge/Earthscan.
- Coglianesi, Cary and Nash, Jennifer, (2016). "Motivating Without Mandates: The Role of Voluntary Programs in Environmental Governance". Faculty Scholarship at Penn Carey Law. 1647.
- Cultural Institute of Fiqh al-Saqlain (2015). Enjoining the Good and Forbidding the Evil: Taken From the Jurisprudential Views of the Supreme authority of Hazrat Ayatollah Azami Sanei Mudzala al-Ali, Qom: Fiqh al-Saqlain. [in Persian].
- Driesen, David M.(2018). "EMISSIONS TRADING VERSUS POLLUTION TAXES: PLAYING 'NICE' WITH OTHER INSTRUMENTS." *Environmental Law*, vol. 48, no. 1, pp. 29–80.
- Foreman, jo, (2018). Developments in environmental regulation. Palgrave Macmillan.
- Ghavam, M. (2012). Criminal Protection of the Environment, Tehran: Publications of the Environmental Protection Organization. [in Persian].
- Gieseke, Timothy. (2019). Collaborative Environmental Governance Frameworks: A Practical Guide. CRC Press
- Greenwood, Steven; Singer, Laurel; Willis, Wendy(2021). Collaborative Governance: Principles, Processes, and Practical Tools. Routledge.
- Guo, Xu & Fu, Lin & Sun, Xiaohua. (2021). Can Environmental Regulations Promote Greenhouse Gas Abatement in OECD Countries? Command-and-Control vs. Market-Based Policies. *Sustainability*. 13. 6913.
- Hadavand, M., jam, F. (2021). The Concept of Regulatory State: An Analysis of Regulation as Instrument of Governance. *Strategy*, 30(2), 227-266. [in Persian].
- Hartlapp, Miriam. (2020). Measuring and Comparing the Regulatory Welfare State: Social Objectives in Public Procurement. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 691.
- Heyvaert, Veerle. (2018). Transnational Environmental Regulation and Governance: Purpose, Strategies and Principles. Cambridge University Press
- katoozian, N. (2004). Transition to editing Draft Constitution. *Basic Rights*, 1(1), 115-138. [in Persian].
- Katoozian, N., Ansari, M. (2008). Liability for Environmental Damage. *Law Quarterly*, 38(2). [in Persian].
- Levi-Faur, David(2014). The welfare state: a regulatory perspective. *Public Administration* 92 (3): 599–
- Levi-Faur, David. (2011). The Odyssey of the Regulatory State: Episode One: The Rescue of the Welfare State. *Jerusalem Papers in Regulation & Governance*, 1(39), 1-35.
- Presidential Strategic Studies Center (2020). " An introduction on regulatory government", Tehran: Presidential Strategic Research Center. [in Persian].
- Prosser, Tony(2010). The Regulatory Enterprise: Government, Regulation, and Legitimacy. OUP Oxford
- Ramezani Ghavamabadi, M. H. (2013). The preservation of the environment in Iran's constitution. *The Quarterly Journal of Judicial Law Views*, 18(63), 93-140. [in Persian].
- Schmitz, B. (2022). Rethinking the Public Interest in Consumer Protection, *European Journal of Comparative Law and Governance*, 9(2), 210-235.
- Shahdadenjad, N., Jafari, A., Jalalian, A. (2019). "Responsibility of the coastal state in environmental pollution with emphasis on the principle of participation in the Convention on the Law of the Sea", *Research of the Nations*, No. 61, 67-90. [in Persian].

113 Abstract

- Shilton, D., Kiss, A (2014). Judicial Book of Environmental Rights, researched and translated by Mohsen Abdulahi, Tehran: Khorsandi Publications. [in Persian].
- Singhal, Puja)2018(. ."Environmental Regulations: Lessons from the Command-and-Control Approach," DIW Roundup: Politik im Fokus 124, DIW Berlin, German Institute for Economic Research.
- Vatan Dost, p., Javaheri Babli., Mehran. (1383). Survey of environmental crimes in Iran, Ahvaz: Islamic Azad University. [in Persian].
- Windholz, Eric, & Hodge, Graeme A. (2012). Conceptualising Social and Economic Regulation: Implications for Modern Regulators and Regulatory Activity. Monash University Law Review, 38(49), 212-237.

Documents

- The Constitution of the Islamic Republic of Iran 1989
- Executive regulations for the establishment and activities of non-governmental organizations 2014
- Law of the First Program of Economic, Social and Cultural Development of the Islamic Republic of Iran (approved on 31/1/1990)
- Law of the Second Economic, Social and Cultural Development Program of the Islamic Republic of Iran (approved on 11/12/1994)
- The Law of the Third Program of Economic, Social and Cultural Development of the Islamic Republic of Iran (approved on 11/06/2013)
- Environmental protection and improvement law approved 18/6/1974
- Hunting and fishing law, approved in 1967
- Islamic Penal Code approved 1996
- Civil Law of Iran 1928
- Vision document of the Islamic Republic of Iran in the horizon of 2025
- General policies of the system (promulgated by the Supreme Leader)

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم تنظیم‌گری محیط‌زیست در پرتو اصول ۸ و ۵۰ قانون اساسی ایران

نادر میرزاده کوهشاهی*

غلامرضا بیات شاه‌پرست**

چکیده

از آن‌جاکه محیط‌زیست سازنده بستر و شالوده زیستی انسان و سایر موجودات زنده است، از اهمیت بنیادین و انکارناپذیری برخوردار است، اما باوجود این جایگاه، توسعه صنعتی و فناورانه جهانی، به‌ویژه در دو قرن اخیر، سبب‌ساز تغییرات ناخواسته و اغلب ناخوش‌آیند و تخریب محیط‌زیست در بسیاری از مناطق جهان شده است. از این‌رو، بسیاری از دولت‌ها ناچار به تنظیم‌گری مستقیم و غیرمستقیم در حوزه حفاظت و بهبود محیط‌زیست هستند. در ایران نیز دولت با به‌کارگیری تنظیم‌گری حقوقی، تلاش دارد تا دشواری‌ها و چالش‌های محیط‌زیستی را حل کند و دست‌کم از پیش‌روی تخریب و فرسایش آن به‌مثابه یک پروبلماتیک اجتماعی جلوگیری کند، چنان‌که اصل ۵۰ قانون اساسی ایران نیز بر تنظیم‌گری محیط‌زیست تأکید دارد. مقاله پیش‌رو با بهره‌گیری از روش توصیفی و تحلیلی و با نگاهی جامعه‌شناختی، به بررسی نحوه تنظیم‌گری محیط‌زیست در پرتو اصل ۸ و ۵۰ قانون اساسی می‌پردازد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که با بهره‌گیری از ظرفیت‌های قانون موجود، باید رویکردی چندگانه اتخاذ شود تا از فواید و کارآمدی دیگر شیوه‌های تنظیم‌گری برای جبران نقصان‌ها و پرکردن خلأهای تک‌رویکردی بهره گرفته شود.

کلیدواژه‌ها: جامعه‌شناسی، تنظیم‌گری، محیط‌زیست، اصل ۸، اصل ۵۰.

* دانشیار و عضو هیئت‌علمی، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران،
mirzadeh@ut.ac.ir

** دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشگاه تهران، پردیس کیش، کیش، ایران (نویسنده مسئول)،
qrbayat@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۰۱

۱. مقدمه

محیط‌زیست در شرایط کنونی خود با تهدیدات جدی از جمله تغییرات آب‌وهوایی، آلودگی آب‌وهوا، انقراض گونه‌ها، کاهش تنوع زیستی، و بهره‌برداری نامستولانه از منابع بی‌بازگشت طبیعی روبه‌روست. پی‌آمد این تهدیدات نه بر زندگی امروزی انسان‌ها و سایر موجودات زنده، که تا نسل‌های بعدی نیز ادامه خواهد یافت و تبعات هر تصمیمی در مقابله با آن تا مدت‌ها احساس خواهد شد. بنابراین، در نتیجه پیوند ناگسستنی و تنگاتنگ محیط‌زیست با مجموعه‌ای از عوامل و شرایطی که حیات و دوام موجودات زنده به آن‌ها وابسته است، نیاز مبرم به تعریف دقیق حقوق محیط‌زیستی و مجموعه قواعد و مقرراتی وجود دارد که روابط بین انسان‌ها و محیط‌زیست را تنظیم و بر آن نظارت کند. چنین قواعدی به حفظ و پایداری محیط‌زیست و منابع طبیعی، جلوگیری از آسیب‌رسانی و تخریب بیش‌تر آن‌ها و حفظ تعادل بین انسان و محیط‌زیست کمک می‌کند. حقوق محیط‌زیست می‌تواند موضوعاتی هم‌چون محدودیت استفاده از منابع طبیعی، حمایت از حیات وحش و بوم‌شناسی، جلوگیری از آلودگی هوا و آب، حفاظت از تنوع زیستی و بقای جانوران و گیاهان در معرض خطر، و تأمین دسترسی عادلانه به منابع طبیعی برای نسل‌های آینده را در بر بگیرد. با وجود این، همین حقوق، در صورت اجرای نادرست و رویکرد نامناسب برای کنترل و تنظیم رفتار و اقدامات انسانی، می‌تواند به تأثیرات منفی، آلودگی بیش‌ازپیش، و نابودی محیط‌زیست منجر شود. به همین دلیل، تنظیم‌گری حقوقی در حوزه محیط‌زیست، چهارچوب و راه‌برد قانونی‌ای می‌شود که برپایه آن می‌توان تدابیر محافظتی، پیش‌گیرانه، و تعاملی را برای حفظ و بهبود محیط‌زیست اتخاذ کرد. تنظیم‌گری حقوقی با وضع قوانین و مقررات محیط‌زیستی قوی، تعیین استانداردهای بالا برای صنایع و فعالیت‌های انسانی، ارائه پشتیبانی قانونی برای مناطق حساس محیط‌زیستی، و تنظیم سازوکارهای اجرایی و پی‌گیری از نقض قوانین می‌تواند از آثار ناخواسته و تخریب محیط‌زیست جلوگیری کند. به‌طور کلی، تنظیم‌گری به‌معنای مداخله آگاهانه مستقیم و غیرمستقیم، اعمال نظارت از سوی بازیگران دولتی و گاه غیردولتی، وضع قوانین به‌منظور تغییر رفتار، استانداردسازی الزام‌آور یا متعادل، گردآوری اطلاعات، و فراهم‌آوردن بستر یا محدودسازی فعالیت‌هایی معین، چه در بخش خصوصی و چه دولتی، مطرح می‌شود. در همین زمینه، کشورهای مختلف برای جلوگیری از تخریب محیط‌زیست در قالب تنظیم‌گری محیط‌زیستی، درصدد بوده‌اند که از این امر ممانعت به‌عمل آورند. در ایران نیز باتوجه به اهمیت و کمبود برخی منابع حیاتی طبیعی و نیاز روزافزون به حفظ تعادل زیستی، تنظیم‌گری حقوقی در حوزه محیط‌زیست، بسیار تعیین‌کننده است. این تنظیم‌گری دربردارنده قوانین و

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاه‌پرست) ۱۱۷

مقررات محیط‌زیستی‌ای است که به منظور حراست از منابع طبیعی، تنوع زیستی، کاستن از آلاینده‌ها و تشویق به شیوه‌های پایدار، سازگار و دوست‌دار محیط‌زیست از منابع طبیعی در کشور اجرا می‌شود. باین‌همه، مسئله این است که تنظیم‌گری حقوقی حاکم بر محیط‌زیست در ایران ذیل اصل ۸ و ۵۰ قانون اساسی، چگونه قابل تحلیل و نارسایی‌ها در اجرا و اعمال آن به چه نحوی قابل جبران است تا کارایی این قانون بهبود یابد.

۲. تعریف تنظیم‌گری

از نظر برخی نویسندگان، همانند میریام هارتلپ (Hartlapp 2020: 71)، تعریف جامع و مانعی از مفهوم تنظیم‌گری (regulation) در هیچ رشته علمی‌ای وجود ندارد. اریک ویندهلز و جرمی‌ای هاج ارائه هر تعریفی از مفهوم تنظیم‌گری را کاری بسیار مناقشه‌برانگیز می‌دانند (Windholz and Hodge 2012: 217). دیوید لوی فاور معتقد است که تنظیم‌گری از دیدگاه افراد متفاوت، تعاریف متعددی دارد و این از تعاریف حقوقی، که تنظیم‌گری را به قوانین حقوقی وضع‌شده دولت محدود می‌داند، تا تعاریف دولت‌محور و موسع‌تر، که دربردارنده تمام اشکال دخالت دولت در رفتار مردم است، و درنهایت، تعاریف غیرمتمرکزی را که همه کنش‌ها با هدف تأثیرگذاری در رفتار جزئی از آن است، در بر می‌گیرد (Levi-Faur 2014: 602). باوجوداین، هرچند تعاریف گوناگونی از تنظیم‌گری وجود دارد، می‌توان این تعاریف را در سه سطح متمرکز، میانه، و غیرمتمرکز دسته‌بندی کرد. در سطح نخست، تعریف مرسوم از تنظیم‌گری به‌مثابه ابزاری برای «فرمان و کنترل» است که از سوی دستگاه‌های دیوان‌سالاری به‌اجرا درمی‌آید و نیز هم‌چون ابزاری حقوقی تلقی می‌گردد که از ره‌گذر آن اهداف مشخصی تضمین می‌شود (Berck 2018: 5). به‌عبارت دیگر، این سطح از تنظیم‌گری اعمال مقررات اداری عمومی بر فعالیت‌های خصوصی است که به قواعد تجویزی منفعت عمومی توجه دارد. در سطح دوم یا میانه، تنظیم‌گری متشکل از استانداردها، قواعد، و پس‌از آن، سازوکارهای نظارت و بازخورد، و نهایتاً اجرای این قواعد است. لوی فاور، که از طرف‌داران این رویکرد تنظیم‌گری است، آن را قانون‌گذاری بوروکراتیک قواعد تجویزی به‌نحو پیشینی و نظارت و اجرای این قواعد از راه عاملان اجتماعی، بنگاه‌ها، و بازیگران سیاسی می‌داند (Levi-Faur 2011: 6). در سطح سوم، رویکرد غیرمتمرکز تنظیم‌گری یا رویکرد جامعه‌گرا قرار دارد. براساس این رویکرد، تنظیم‌گری به فرایند ایجاد و اجرای قوانین و استانداردهای رفتاری اطلاق می‌شود که رفاه و ایمنی جامعه را به‌عنوان یک کل ارتقا می‌دهد. این نوع تنظیم‌گری معمولاً از سوی سازمان‌های دولتی و سایر

سازمان‌هایی که مسئول حفاظت از منافع عمومی هستند، مانند سازمان‌های حمایت از مصرف‌کننده، آژانس‌های حفاظت از محیط‌زیست، و سازمان‌های بهداشت عمومی صورت می‌گیرد (هداوند و دیگران ۱۴۰۰: ۲۳۵). به‌طور کلی، تنظیم‌گری را می‌توان این‌چنین تعریف کرد: تنظیم‌گری به معنای اعمال قواعد و مقرراتی که براساس معیارهای مشخص صورت می‌گیرد و هدف آن تأثیرگذاری و تنظیم رفتار، جریان امور، یا وقایع است. این فعالیت می‌تواند از سوی بخش‌های عمومی و خصوصی با مشارکت ذی‌نفعان در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی به‌منظور تأمین منافع، خیر، و رفاه عمومی انجام شود. هدف این فعالیت، تضمین بهینه تولید، توزیع کالا، خدمات، و حمایت اجتماعی است. اجرای تنظیم‌گری و نظارت بر آن به‌عهده تنظیم‌گر یا مشارکت‌کنندگان ذی‌نفع است.

۳. دلایل تنظیم‌گری

پژوهش‌گران دلایل متعددی را برای ضرورت تنظیم‌گری مطرح کرده‌اند. موارد ذیل را می‌توان از دلایل اصلی تنظیم‌گری به‌شمار آورد:

۱. حمایت از حقوق و منافع عمومی: تنظیم‌گری برای حمایت از حقوق و منافع عمومی اهمیت زیادی قائل است. در فقدان تنظیم‌گری، برخی از شرکت‌ها و افراد ممکن است به‌دلیل دستیابی به منافع خود، به اقداماتی خلاف حقوق و منافع عمومی دست بزنند (Schmitz 2022: 12). از این‌رو، نظارت از طریق تنظیم‌گری بر چنین اقداماتی حیاتی است.

۲. رعایت استانداردهای ایمنی و بهداشت: تنظیم‌گری نوعی ضامن برای رعایت استانداردهای ایمنی و بهداشت است. تنظیم‌گری در ایجاد و اجرای استانداردهایی همانند استانداردهای ساختمانی، استانداردهای محیط‌زیستی، و استانداردهای ایمنی و بهداشتی می‌تواند کمک شایان توجهی به حفظ سلامت و ایمنی عمومی ارائه کند.

۳. تنظیم بازار و کاهش تقلب: تنظیم‌گری به دولت‌ها امکان می‌بخشد تا قوانین و مقرراتی را برای جلوگیری از تقلب و ایجاد شفافیت در بازارها وضع کنند. این امر شرکت‌ها و افراد را تشویق می‌کند تا از قوانین و مقررات پیروی کنند و در نتیجه آن، تقلب کم‌تری در بازارها صورت بگیرد (مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری ۱۴۰۰: ۴۱-۴۵).

۴. حمایت از مصرف‌کنندگان: تنظیم‌گری برای حمایت از مصرف‌کنندگان بسیار مهم است. مقررات حمایت از مصرف‌کنندگان به دولت‌ها اجازه می‌دهد تا قوانین و مقرراتی را

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاه‌پرست) ۱۱۹

وضع و اطمینان حاصل کنند که از مصرف‌کنندگان در برابر شیوه‌های تجاری ناعادلانه محافظت می‌شود و آن‌ها به محصولات و خدمات ایمن و باکیفیت دسترسی دارند.

۵. ارتقای رقابت: تنظیم‌گری دولت‌ها را مجاز می‌داند تا قوانین و مقرراتی وضع کنند که متضمن رقابت منصفانه و عاری از انحصار و سایر اقدامات ضدرقابتی باشند. این مهم در ایجاد زمینه بازی برابر برای تمامی مشاغل کمک‌کننده است و می‌تواند به کاهش قیمت برای مصرف‌کنندگان و افزایش نوآوری در بازار منجر شود.

۶. ارتقای رفاه اجتماعی: تنظیم‌گری در ارتقای رفاه اجتماعی نقش تعیین‌کننده دارد و دولت‌ها با وضع قوانین و مقررات، اطمینان می‌یابند که رفاه جامعه به‌عنوان یک کل حفظ می‌شود. برای دستیابی به این شرایط، حمایت از جمعیت‌های آسیب‌پذیر هم‌چون کودکان و سالمندان ضروری به‌نظر می‌رسد (Prosser 2010: 6-8).

۷. حفاظت از محیط‌زیست: تنظیم‌گری دولت در حوزه حفاظت از محیط‌زیست به تدوین و تنظیم قوانین و مقرراتی منتهی می‌شود که از منابع طبیعی، حیات‌وحش، و بوم‌سازگان‌ها (اکوسیستم‌ها) حفاظت می‌کند و از تخریب محیط‌زیست و فرسایش زودرس منابع طبیعی جلوگیری می‌کند.

۴. رویکردهای تنظیم‌گری حقوقی در حوزه محیط‌زیست

برای تنظیم‌گری حقوقی در حوزه محیط‌زیست، رویکردهای متعددی وجود دارد و کشورهای گوناگون ممکن است براساس سنت‌های حقوقی، ارزش‌های سیاسی و اجتماعی، و شرایط اقتصادی خود رویکردهای متفاوتی اتخاذ کنند. در این جا به برخی از رویکردهای اصلی در این زمینه اشاره می‌شود:

۱.۴ تنظیم‌گری مبتنی بر فرمان و کنترل

در این رویکرد، مقررات محیط‌زیستی شامل تنظیم قوانین و استانداردهای خاصی هستند که شرکت‌ها و سایر نهادها باید از آن‌ها پیروی و سپس آن‌ها را از طریق بازرسی‌ها، مجازات، و سایر سازوکارهای اجرایی اعمال کنند (Foreman 2018: 138). این رویکرد در مقایسه با سایر رویه‌ها، اغلب تجویزی‌تر و نامنعطف‌تر قلمداد می‌شود، اما جنبه مثبت آن این است که می‌تواند در تعیین محدودیت‌های واضح و قابل اجرا برای آلودگی و سایر آسیب‌های محیط‌زیستی

کارآمد باشد. در رویکرد فرمان و کنترل، دولت‌ها مقررات و استانداردهایی به وجود می‌آورند که نوع، میزان، و شدت آلودگی قابل قبول را تعریف و شرکت‌ها را ملزم به رعایت آن‌ها می‌کنند. به عنوان مثال، ممکن است دولتی محدودیت‌هایی را برای تحدید حجم آلاینده‌های خاص یک کارخانه در نظر بگیرد و کارخانه را ملزم به انتشار حد مجازی از آن ماده در هوا یا آب بکند یا از آن‌ها بخواهد فناوری‌ها یا روش‌های خاصی را به منظور کاهش انتشار آلاینده به کار ببندند. این رویکرد معمولاً به درجه بالایی از تنظیم‌گری و تمرکز اجرایی دولت نیاز دارد. برجسته‌ترین استدلال طرف‌داران این رویکرد این است که اگر تنظیم‌گری برپایه فرمان و کنترل باشد، به انتظارات روشن برای شرکت‌ها و ایجاد زمینه بازی برابر یاری می‌رساند و تمامی شرکت‌ها به اجرا و تبعیت از استانداردها و اقتضائات یک‌سان ملزم می‌شوند (Singhal 2018: 2). افزون‌براین، به‌ویژه در مواردی که آسیب‌های محیط‌زیستی شدید یا خطرهای بالای سلامت عمومی و ایمنی مرتبط با آلودگی وجود دارد، بسیار مفید خواهد بود. در طیف دیگر ماجرا، منتقدان این نوع از تنظیم‌گری بر این باورند که چنین نظارتی می‌تواند به شدت پرهزینه و انعطاف‌ناپذیر باشد و نتواند کارآمدترین راه برای دستیابی به اهداف محیط‌زیستی را در اختیار بگذارد.

۲.۴ تنظیم‌گری بازارمحور

از رویکرد تنظیم‌گری بازارمحور با عناوین دیگری مانند «تنظیم‌گری اقتصادی» یا «تنظیم‌گری مبتنی بر مشوق‌ها» نیز یاد می‌شود. در این شیوه از تنظیم‌گری محیط‌زیستی، مشوق‌های بازاری برای تشویق و تحریک رفتارهای حامیان محیط‌زیست به کار گرفته می‌شوند. برخلاف دخالت‌های دولتی مبتنی بر فرمان و کنترل، که قوانین و استانداردهای خاصی را مشخص می‌کند تا شرکت‌ها از آن‌ها پیروی کنند، این شیوه تنظیم‌گری بر ایجاد و تشجیع انگیزه‌های اقتصادی استوار است که شرکت‌ها را به سمت کاهش داوطلبانه آثار نامطلوب محیط‌زیستی سوق می‌دهد (Guo et al. 2021: 2). دو شیوه رایج تنظیم‌گری بازارمحور در حوزه محیط‌زیستی، «طرح تجاری انتشار گازهای گل‌خانه‌ای» و «مالیات بر آلودگی» هستند. در طرح نخست، برای میزان خاصی از آلودگی، اعتباراتی در نظر گرفته می‌شود و شرکت‌ها میزان معینی از اعتبار را، که نشان‌دهنده سطح مجاز انتشار است، استفاده می‌کنند. شرکت‌هایی که کم‌تر از میزان اعتبار اختصاص یافته را انتشار دهند، می‌توانند اعتبارات استفاده‌نشده خود را به شرکت‌هایی بفروشند که به آن نیاز دارند و این برای شرکت‌ها، انگیزه اقتصادی‌ای ایجاد می‌کند تا انتشار گازهای گل‌خانه‌ای خود را به کم‌تر از سطح اختصاص داده‌شده کاهش دهند. در طرح دوم، با وضع مالیات، از انتشار آلاینده

یا سایر اشکال آسیب‌های محیط‌زیستی ممانعت به‌عمل می‌آید. درواقع، مالیات برای شرکت‌ها به‌مثابه انگیزش اقتصادی عمل می‌کند تا صدمات محیط‌زیستی خود را کاهش دهند و از پرداخت مالیات بیش‌تر در امان بمانند. میزان مالیات را می‌توان براساس میزان آسیب محیط‌زیستی ناشی از یک فعالیت خاص تعیین و برای فعالیت‌هایی که آسیب بیش‌تری ایجاد می‌کند، مالیات بالاتری اعمال کرد (Driesen 2018: 36-41). تنظیم‌گری بازارمحور اغلب معطوف‌تر و کارآمدتر از تنظیم‌گری با کنترل‌گری مستقیم است، چراکه شرکت‌ها فرصت می‌یابند تا مقرون‌به‌صرفه‌ترین راه را برای کاهش آثار محیط‌زیستی‌شان انتخاب کنند. باین‌حال، چنین مدیریتی با ظرافت و پیچیدگی بیش‌تری همراه است و عملکرد مؤثر آن به بازاری نیاز دارد که اصولی و کارآمد باشد. باین‌حال، از دید منتقدان و مخالفان این رویکرد، مقررات مبتنی بر بازار می‌تواند انگیزه‌های انحرافی ایجاد کند. مثلاً شرکت‌هایی که صرفاً به این دلیل که اعتبارات آلودگی استفاده‌نشده را در جهت سود بیش‌تر بفروشند، به‌دنبال به‌حداقل رساندن انتشار گازهای گل‌خانه‌ای خود هستند. به‌ررو، در حالت کلی، تنظیم‌گری بازارمحور اغلب به‌عنوان رویکردی امیدوارکننده در رعایت مقررات محیط‌زیستی در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند انگیزه‌های اقتصادی قوی‌ای را برای تخفیف آثار ناخوش‌آیند محیط‌زیستی فراهم بیاورد و در قیاس با روش کنترل‌گرانه، مقرون‌به‌صرفه‌تر تلقی می‌شود، هرچند هیچ رویکردی بدون چالش و محدودیت‌های مخصوص به خود نیست و این شیوه نیز از این قاعده مستثنا نخواهد بود و باید در طراحی و اجرای آن دقت لازم اعمال شود تا اثربخشی داشته باشد.

۳.۴ تنظیم‌گری داوطلبانه

تنظیم‌گری داوطلبانه، که با نام «برنامه‌های داوطلبانه محیط‌زیستی» نیز شناخته می‌شود، شیوه‌ای از اعمال مقررات محیط‌زیستی است که شرکت‌ها را به‌طور داوطلبانه متعهد می‌سازد تا آثار نامطلوب محیط‌زیستی خود را، که فراتر از حد موردپذیرش قانون است، کاهش دهند. درحقیقت، این رویکرد به‌جای قانون‌گذاری جبرگرایانه، بر تمایل شرکت‌ها به اقدام در جهت منافع عمومی تمرکز دارد (Coglianese and Nash 2016: 2). تنظیم‌گری داوطلبانه می‌تواند اشکال متنوعی به‌خود بگیرد؛ مانند برنامه‌های صدور گواهی‌نامه (certification programs)، برچسب‌گذاری سبز (green labeling)، و گزارش پایداری (sustainability reporting). به‌عنوان مثال، برنامه صدور گواهی‌نامه می‌تواند تأیید کند که محصول یا خدمات خاصی با استانداردهای

محیط‌زیستی مشخص شده مطابقت دارد یا خیر؛ مثل تولید با انرژی تجدیدپذیر یا عاری بودن از مواد شیمیایی مضر. برچسب سبز نیز شرکت‌هایی را در بر می‌گیرد که محصولات خود را به‌عنوان دوست‌دار محیط‌زیست برچسب‌گذاری می‌کنند، تا مصرف‌کنندگانی را که نگران محیط‌زیست هستند جذب خود کنند. گزارش‌دهی پایداری یا گزارش مسئولیت اجتماعی هم به گزارش‌دهی عمومی از شرکت‌ها دربارهٔ آثار محیط‌زیستی‌شان، مانند انتشار گازهای گل‌خانه‌ای، اشاره دارد تا دربرابر ذی‌نفعان شفاف و پاسخ‌گو باشد (Heyvaert 2018: 44). طرف‌داران این شیوه از تنظیم‌گری استدلال می‌کنند که این رویکرد می‌تواند انعطاف‌پذیرتر و کارآمدتر از تنظیم‌گری فرمان و کنترل یا تنظیم‌گری بازارمحور باشد، چراکه دست شرکت‌ها را در نوآوری باز می‌گذارد و راه‌های جدیدی برای کاهش آثار محیط‌زیستی ناخوش‌آیند فراهم می‌آورد. از دیگر مواهب آن هم می‌توان به ایجاد حس مشارکت بین تنظیم‌گران و شرکت‌ها اشاره داشت. باوجوداین، استدلال منتقدان آن این است که تنظیم‌گری داوطلبانه ممکن است در دستیابی به کاهش قابل‌توجه آسیب‌های محیط‌زیستی چندان مؤثر واقع نشود، زیرا شرکت‌ها تنها در صورتی مشارکت ملموس خواهند داشت که منافع تجاری واضحی را درک کنند (Greenwood 2021: 48). بانظر به موارد گفته‌شده و در نمای کلی، تنظیم‌گری داوطلبانه اغلب به‌عنوان رویکردی مکمل در کنار مقررات محیط‌زیستی سستی در نظر گرفته می‌شود تا شرکت‌ها را تشویق کند از الزامات قانونی پیش‌تر بروند و آگاهی عمومی درمورد مسائل محیط‌زیستی نیز افزایش یابد، درغیراین‌صورت، این شیوه نمی‌تواند در قامت جای‌گزین چهارچوب‌های نظارتی قوی قرار بگیرد که استانداردها و الزامات روشنی برای حفاظت از محیط‌زیست ایجاد می‌کنند.

۴.۴ تنظیم‌گری مشارکتی

در این روش، که شامل همکاری میان تنظیم‌گران، بخش صنعت، گروه‌های محیط‌زیستی، و سایر ذی‌نفعان برای توسعه و اجرای مشترک مقررات است، به‌جای رویارویی و روابط خصمانه، بر همکاری و ایجاد اجماع تأکید می‌شود. تنظیم‌گری مشارکتی اشکال گوناگونی دارد که از آن جمله می‌توان به میزگردها، کمیته‌های مشورتی، و قوانین توافقی اشاره کرد. میزگردها به‌معنای گردهم‌آوردن ذی‌نفعان از بخش‌های گوناگون برای بحث درمورد مسائل محیط‌زیستی و توسعهٔ راه‌حل‌های مشترک است. کمیته‌های مشورتی گروهی از کارشناسان هستند که مشاوره و توصیه‌هایی را به سازمان‌های نظارتی ارائه می‌دهند (Gieseke 2019: 12). قانون‌گذاری توافقی دربردارندهٔ مذاکرات و مباحث و تدوین مقررات از سوی ذی‌نفعان و نه سازمان‌های نظارتی

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاهپرست) ۱۲۳

صرف است. تنظیم‌گری مشارکتی، با ایجاد فرایند نظارتی فراگیرتر و مشارکت‌مدار، به نتایج محیط‌زیستی کارآمدتر و پذیرفتنی‌تر منجر می‌شود. تنظیم‌گری مشارکتی می‌تواند با مشارکت همه سودبران و اصحاب منافع در فرایند تنظیم‌گری مقررات، مشروعیت و مقبولیت مقررات و هم‌چنین کیفیت اطلاعات و تخصص در دست‌رس تنظیم‌کننده‌ها را افزایش دهد (Carol et al. 3-5: 2023). طرف‌داران تنظیم‌گری مشارکتی این‌گونه استدلال می‌کنند که با وضع مقررات متفادتر و کارآمدتر، که دیدگاه همه ذی‌نفعان را در خود جای دهد، دستیابی به نتایج محیط‌زیستی بهتر، آسان‌تر خواهد بود. دلیل حمایت دیگر آن‌ها از این رویکرد این است که مقررات منعطف‌تر و سازگارتر بهتر می‌تواند به شرایط متغیر و غیرمنتظره پاسخ دهد. از این‌رو، در حالت کلی، مقررات مشارکتی اغلب به‌عنوان رویکرد امیدبخش‌تری برای مقررات محیط‌زیستی به‌شمار می‌رود، زیرا با خلق فرایند نظارتی فراگیرتر و مشارکت‌مدار به نتایج محیط‌زیستی مطلوب‌تر می‌رسد. با این حال، همان‌طور که این نکته درباره تمامی رویکردهای یادشده حائز اهمیت است، طراحی و اجرا باید بسیار دقیق باشد تا از مشکلات احتمالی جلوگیری شود.

در این جا شایان ذکر است که بسیاری از کشورها از رویکردی چندگانه، یعنی ترکیبی از این شیوه‌ها، برای تنظیم آسیب‌های محیط‌زیستی خود استفاده می‌کنند و کارایی هر کدام می‌تواند به عوامل متعددی از جمله محیط خاص زیستی موردبررسی، زمینه سیاسی و اقتصادی، و سطح مشارکت و آگاهی عمومی وابسته باشد.

۵. تنظیم‌گری محیط‌زیست در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

در ساختار حاکمیتی جمهوری اسلامی ایران، موضوع توجه به محیط‌زیست، بدو با پیش‌نویس اولیه قانون اساسی موردتوجه قرار گرفت و بنابه پیش‌نهاد رئیس وقت سازمان محیط‌زیست، مستنداتی برای ایجاد اصلی با این موضوع به مجلس خبرگان تحویل شد و در نهایت، در قالب اصل ۱۳۰ پیش‌نویس موردبررسی قرار گرفت که هم‌اکنون به‌عنوان اصل ۵۰ در قانون اساسی موجود است (کاتوزیان ۱۳۸۲: ۱۲۴-۱۲۶). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران علاوه بر اصل ۵۰، در اصول دیگر نیز به‌صورت تلویحی به موضوع محیط‌زیست پرداخته است. به‌عنوان مثال، اشاره به موضوعاتی چون «حق حیات» یا «حق بهداشت» به‌طور غیرمستقیم با حقوق زیست‌محیطی مرتبط است، لیکن آن‌چه مشخصاً و به‌طور صریح به این موضوع می‌پردازد، اصول ۸ و ۵۰ قانون اساسی است.

اصول مذکور چهارچوب نظام حفاظت از محیط‌زیست را نیز شکل داده است و درحقیقت، گرچه به‌عنوان قانون در بطن قانون اساسی قید گردیده، نمی‌توان آن را صرفاً در محدوده قانونی موردبررسی قرار داد، چراکه اصول قانون اساسی هریک بیان‌گر دیدگاه نظام حاکم بر یک کشور است و مبنا و تکیه‌گاه تمامی فعالیت‌های آتی خواهد بود. با بررسی و مذاقه در الفاظ به‌کاررفته در اصول مذکور می‌توان به نگرش بنیان قانون اساسی در این حوزه دست یافت. اگرچه اصول ۸ و ۵۰ قانون اساسی نسبت به بسیاری از اصول کم‌تر موردلطف و تفسیر قرار گرفته است و از پشتوانه تحلیلی و حتی تقنینی کم‌تری برخوردار است، درادامه، با تفسیر این دواصل و بررسی قوانین مصوب متکی بر آن‌ها، نگرش حاکمیت در تنظیم‌گری محیط‌زیست را در پرتو آن تشریح خواهیم کرد.

۱.۵ اصل ۵۰ قانون اساسی

اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی بیان می‌دارد:

در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط‌زیست، که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی روبه‌رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. ازاین‌رو، فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن، که با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیرقابل‌جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

در تفسیر این اصل توجه و تحلیل نکاتی کلیدی، ازجمله اصطلاحات «وظیفه عمومی» و «ممنوعیت آلودگی و تخریب»، ضروری است.

۱.۱.۵ وظیفه عمومی

اصل ۵۰ حمایت از محیط‌زیست را «وظیفه عمومی» دانسته است. منظور از اصطلاح «وظیفه عمومی» چیست؟ هیچ‌یک از قوانین داخلی به تعریف «وظیفه عمومی» اختصاص نیافته است. در نظام حقوقی ایران، هرجا از اصطلاح عمومی استفاده شده است، مراد سازمان‌بندی تشکیلات حکومتی و سازمان‌های دولتی بوده و تعبیر از «وظیفه عمومی» وظیفه‌ای است که برعهده نهادهای حاکمیتی و سازمان‌های دولتی قرار داده شده است. اصل ۵۰ نیز حفاظت از محیط‌زیست را تنها وظیفه عمومی قلمداد کرده و متبادر از آن، عدم دخالت‌دادن مردم در این امر است. نتیجه منطقی پذیرش این تفسیر این است که در کشور ایران، رویکرد تنظیم‌گری حقوقی محیط‌زیست با قراردادن این مهم برعهده دولت و دستگاه‌های دولتی متکی بر نظام

فرمان و کنترل است. توجه به دستگاه‌های متولی امر نیز این نظر را تقویت می‌کند. مطابق با ماده ۱ قانون «حفاظت به‌سازی محیط‌زیست»، مسئولیت اصلی نگه‌داری از محیط‌زیست به‌عهده سازمان حفاظت از محیط‌زیست قرار گرفته است. مازادبراین، سازمان مذکور در امتداد «اصل همکاری»، مکلف است همکاری‌های لازم را با سازمان‌های مشابه خارجی و بین‌المللی انجام و برای حفظ محیط‌زیست و در حدود تعهدات، وظایف متقابل را انجام دهد. علاوه‌بر سازمان محیط‌زیست، سازمان جنگل‌ها، مراتع، و آب‌خیزداری کشور حمایت از آب و خاک کشور را از طریق مدیریت علمی بر حوزه‌های آب‌خیز و رعایت اصول توسعه پایدار برعهده دارد (وطن‌دوست و جواهری ۱۳۸۳: ۲۳). سازمان شیلات ایران مستند به قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴، شهرداری‌ها مستند به لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۸۸، سازمان بنادر و دریانوردی و سازمان انرژی اتمی ایران، از دیگر سازمان‌های درگیر در این حوزه هستند.

از یک منظر، اگرچه دولت، خود، به‌عنوان عنصری که در امر آلودگی نقش دارد، مکلف به حفاظت از محیط‌زیست است و دولت‌ها نقشی عمده در کنترل، نظارت، و پیش‌گیری از فعالیت‌های مضر محیط‌زیستی دارند و درعین‌حال، از اختیارات وسیع در حوزه تقنین برخوردارند و به‌موجب کنوانسیون‌های بین‌المللی، تعهداتی را برعهده می‌گیرند، حقوق هم‌بستگی (برادری) به‌عنوان سومین مقوله از حقوق بشر با رویکرد مشارکت تأکید فراوانی بر تعهدات جمعی دارد. حقوق هم‌بستگی مستلزم تشریک مساعی در تمامی اشخاص، اعم از اشخاص حقیقی، دولت‌ها، واحدهای عمومی، و کل جامعه بین‌المللی است. حق بر محیط‌زیست سالم نیز از مصادیق مقوله سوم حقوق بشر است و دسترسی به آن بدون تلاش و مشارکت جمعی امکان‌پذیر نیست. از این‌رو، به‌نظر می‌رسد استفاده از تنظیم‌گری مشارکتی و دخالت عموم بازیگران عرصه محیط‌زیست در این حوزه، اعم از صنعت‌گران، دولت، سازمان‌های مردم‌نهاد، و اشخاص حقیقی بهره‌مند از محیط‌زیست در عرصه داخلی، می‌تواند به‌مراتب سودمندتر باشد، لیکن از منظری دیگر، در عرصه خارجی، حقوق بین‌الملل نیازمند همکاری‌های بین‌المللی است. وحدانیت وضع‌کنندگان و تبعیت‌کنندگان از قواعد بین‌المللی موجب شده است تا هسته اصلی این حقوق را همکاری شکل دهد. ماهیت عناصر زیست‌محیطی نیز اقتضا می‌کند که همکاری تمامی کشورها در این خصوص جلب شود. مطابق با اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم

دولت‌ها برطبق منشور ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل دارای حقوق حاکمه در بهره‌برداری از منابعشان مطابق با سیاست‌های محیط‌زیستی خود می‌باشند و مسئول‌اند ترتیبی اتخاذ نمایند تا فعالیت‌های انجام‌شده در حیطهٔ صلاحیت یا نظارت آن‌ها، موجب ورود زیان به محیط‌زیست سایر کشورها یا مناطق خارج از صلاحیت ملی آن‌ها نگردد.

تعهدات دولت‌ها در این حوزه می‌تواند تعهد دولت درمقابل جامعهٔ بین‌المللی لحاظ گردد. تبلور اصل استفاده غیرزیان‌بار از سرزمین در اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم، بیان‌گر متعادل‌بودن حق دولت‌ها در توسعه‌یافتگی و تکلیف و تعهد آنان در عدم ورود خسارت به محیط‌زیست در ورای مرزهای ملی است (رمضانی قوام‌آبادی ۱۳۸۶: ۵۷-۷۳) که در نظام حقوقی ایران نیز اصل استفاده غیرزیان‌بار از سرزمین در قانون اساسی، منطبق با قاعدهٔ فقهی لاضرر این نگرش را تقویت کرده است. در همین زمینه، اصل ۴۰ قانون اساسی بیان می‌دارد: «هیچ‌کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیلهٔ اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد». علی‌ای‌حال، باتوجه‌به تفسیر مآر الذکر از اصطلاح «وظیفهٔ عمومی» و اعتقاد به نقش اساسی دولت در این زمینه، اکنون باید دید نظام حاکمیت چگونه برای انجام تکلیف مندرج در اصل ۵۰ گام برداشته است، لیکن پیش‌از آن، نیاز به تشریحی از ممنوعیت مندرج در اصل مذکور دیده می‌شود.

۲.۱.۵ ممنوعیت آلودگی و تخریب

اصل ۵۰ هرگونه فعالیت، اعم‌از اقتصادی و غیر آن را، که با آلودگی یا تخریب غیرقابل‌جبران محیط‌زیست ملازمه داشته باشد، ممنوع تلقی کرده است. از منظر حقوقی، این نگرش حمایت‌سلبی از محیط‌زیست است، چراکه قانون‌گذار با ایجاد ممنوعیت سعی در بقای آن داشته است. در همین زمینه، می‌بایست ضمن دست‌یابی به تفسیری از مفاهیم آلودگی و تخریب، درجهت کشف حد مجاز آن نیز گام برداشت، چراکه حکم ممنوعیت باتوجه‌به سقف استاندارد است که قابلیت اجرا دارد.

دست‌یابی به تعریفی مشخص و مانعة‌الجمع از آلودگی دشوار است. «کنوانسیون بین‌المللی جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتی‌ها ۱۹۷۳» تخلیه را مصداق آلودگی می‌داند (شیلتون و دیگران ۱۳۹۴: ۱۷۴-۱۷۵)؛ بند الف مادهٔ ۱

کنوانسیون ۱۳ نوامبر ۱۹۷۹ ژنو مربوط به آلودگی هوای فرامرزی از راه دور، تعریف زیر را ارائه می‌دهد: «ورود مستقیم یا غیرمستقیم مواد یا انرژی به داخل هوا توسط انسان که منجر به آثار مضر می‌شود و سلامتی را به‌خطر می‌اندازد، به منابع زنده و اکوسیستم آسیب

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاهپرست) ۱۲۷

می‌رساند، و مانع دسترسی به وسایل رفاهی و دیگر کاربردهای مجاز از محیط‌زیست می‌شود» (شه‌داندزاد و دیگران ۱۳۹۹: ۷۲-۷۳).

در قانون مجازات اسلامی، آلودگی محیط‌زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی، یا بیولوژیک آن را، به‌طوری‌که به انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد، تغییر دهد (قانون مجازات اسلامی تبصره ۲ ماده ۶۸۸ تعزیرات). در این حوزه توجه به قانون حفاظت در برابر اشعه مصوب ۱۳۶۸ نیز قابل‌مذاقه است. تخریب نیز تغییر در منابع طبیعی است که محیط‌زیست را به‌شدت آسیب‌زند و موجبات برهم‌خوردن تعادل در آن گردد. اصل ۵۰ ضمن اشاره به مصادیق عمده آسیب به محیط‌زیست، یعنی «آلودگی» و «تخریب»، این دو مفهوم را از یک‌دیگر تفکیک کرده است و بیان می‌دارد هرگاه فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیرقابل‌جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است. در جهت کشف آستانه آلودگی و تخریب می‌توان به صدر اصل ۵۰ اشاره داشت. صدر اصل غایت واقعی از این ممنوعیت را روشن کرده است. هدف از حفظ محیط‌زیست استفاده آیندگان است، بدین لحاظ آن‌جا که آینده محیط‌زیست به‌خطر افتد، ممنوعیت اعمال می‌شود. حمایت از حقوق و منافع عمومی و ارتقای رفاه اجتماعی با حمایت از قشرهای جامعه، از دلایل اصلی پیش‌گیری یک نظام تنظیم‌گری است. بقای محیط‌زیست به‌منظور حیات روبه‌رشد نسل امروز و نسل‌های بعد غایت نهایی از ایجاد ممنوعیت مشروح است.

۲.۵ اصل ۸ قانون اساسی

اصل ۸ قانون اساسی بیان می‌دارد: «در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف، و نهی از منکر وظیفه‌ای است همگانی و متقابل برعهده مردم در برابر یک‌دیگر، دولت در برابر مردم، و مردم در برابر دولت. شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون معین می‌کند. «والمؤمنون و المؤمنات بعضهم اولیاء بعض یا مرون بالمعروف و ینهون عن المنکر». در تفسیر این اصل توجه به مفهوم «امر به معروف و نهی از منکر» و شمول آن به حفاظت از محیط‌زیست و اصطلاح «وظیفه همگانی» حائز اهمیت است.

۱.۲.۵ امر به معروف و نهی از منکر

در احکام دین، به تمام واجبات و مستحبات معروف و به تمام محرمات و مکروهات منکر گفته می‌شود. بنابراین، واداشتن افراد جامعه به انجام کارهای واجب و مستحب امر به معروف و

بازداشتن آن‌ها از کارهای حرام و مکروه نهی‌ازمنکر است (مؤسسه فرهنگی فقه‌التقلین ۱۳۹۵: ۱۴). خیر نیز درمقابل شر تعریف می‌گردد. خیر درمورد انسان به چیزی گفته می‌شود که با وجود ما هماهنگ است و مایه پیشرفت و بهره‌مندی و منفعت ما می‌شود. با این تفسیر، می‌توان حفاظت از محیط‌زیست را به‌لحاظ منافی که برای بشر و جامعه دارد، مصداقی از خیر قلمداد کرد و به‌تبع آن، ازجمله معاریفی است که قانون اساسی در اصل هشتم امر به آن را وظیفه همگانی دانسته است.

۲.۲.۵ وظیفه همگانی

اصل ۸ از اصطلاح «وظیفه همگانی» استفاده کرده است. اصل مذکور درادامه، این همگانی‌بودن را به‌صورت وظیفه مردم در برابر یک‌دیگر، دولت در برابر مردم و مردم در برابر دولت بازنموده است. آن‌چه اهمیت دارد دخالت‌دادن توأمان مردم و دولت در مقوله امر به معروف و نهی‌ازمنکر است که در فرض پذیرش شمول این مفهوم بر وظیفه حفاظت از محیط‌زیست، دیدگاه اصل ۸، برخلاف اصل ۵۰، به سازمان‌های دولتی محدود نیست و آحاد جامعه را در این مهم دخیل دانسته است.

۶. پشتوانه قانونی اصول قانون اساسی

قانون اساسی هر کشور ساختار و نوع حکومت و تکلیف و حقوق هریک از آنان درقبال یک‌دیگر را مشخص می‌کند، لیکن صرف شناسایی این حقوق به‌تنهایی کفایت نخواهد کرد و اجرایی‌شدن آن است که درنهایت سودمند تلقی خواهد شد. قانون اساسی عموماً به بیان کلیات می‌پردازد و ورود به جزئیات امر و چگونگی اجرایی‌کردن اصول برعهده قوانین عادی و مقررات است. در همین زمینه، ذیلاً به بیان پشتوانه‌های قانونی اصول ۵۰ و ۸، که درحقیقت مسئولیت اصلی تنظیم‌گری حقوقی محیط‌زیست را برعهده گرفته‌اند، خواهیم پرداخت. در همین زمینه، قوانین را در سه دسته قوانین برنامه‌ای، قوانین عادی، و قوانین خاص محیط‌زیستی تقسیم خواهیم کرد.

۱.۶ قوانین برنامه‌ای

در روند قانون‌گذاری، برخی از قوانین نقش برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت، و بلندمدت را ایفا می‌کنند. در نظام حقوقی ایران نیز برنامه‌های چندگانه توسعه اقتصادی، اجتماعی، و

فرهنگی و هم‌چنین سند چشم‌انداز به‌عنوان قوانین برنامه‌ای شناخته می‌شوند. مطابق با تبصره ۱۳ قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۶۸/۱۱/۱۱)، کارخانه‌ها و کارگاه‌ها در جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست و جبران خسارت وارده سهم تلقی می‌شدند و ملزم شده بودند که به‌صورت اختصاصی یک در هزار از درآمد تولیدات خود را صرف کاهش آلودگی‌های خود کنند که نوعی از تنظیم‌گری حقوقی مبتنی بر بازار با تعیین قوانین اقتصادی- مالیاتی تلقی می‌شد. در تبصره ۸۲ قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۷۳/۰۹/۲۰) با اتکا بر رویکرد تنظیم‌گری فرمان و کنترل و با هدف حفاظت از محیط‌زیست با محور قراردادن دستگاه‌های دولتی آمده بود که کلیه فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی لزوماً می‌بایست با در نظر گرفتن ملاحظات زیست‌محیطی صورت گیرند و دولت نیز در همین زمینه می‌بایست نظارت کند تا طرح‌ها و پروژه‌های بزرگ تولیدی و خدماتی قبل و حین اجرا براساس الگوهای مصوب شورای عالی حفاظت محیط‌زیست مورد ارزیابی قرار گیرند. در این تبصره، اصل ارزیابی به‌عنوان یکی از اصول اساسی زیست‌محیطی مورد توجه قرار گرفته بود. مطابق با این اصل، باید در تمام کارها و تصمیماتی که به‌نحوی بر محیط‌زیست اثرگذارند، محیط‌زیست را مدنظر قرار داد و از انجام کارهایی که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در آن محیط اثرگذارند، خودداری جست. بنابراین، کلیه متصدیان بخش‌های دولتی خصوصی یا تعاونی الزاماً قبل از انجام هرکار می‌بایست به اخذ تأییدیه استاندارد از سوی سازمان‌های ذی‌ربط اقدام کنند و در انتخاب فناوری مورد استفاده، سازگاری آن را با طبیعت در اولویت قرار دهند. در قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۸۳/۰۶/۱۱)، بخشی به‌عنوان حفاظت محیط‌زیست، آمایش سرزمین، و توازن منطقه‌ای نام‌گذاری شده بود و از مواد ۵۸ تا ۷۱ قانون مذکور به آن می‌پردازد. توسعه فضای سبز، تأسیس صندوق ملی محیط‌زیست، اجرای طرح حفاظت از محیط‌های دریایی، ایجاد سیاست‌هایی درخصوص مصرف بهینه از منابع، حرکت در جهت تحقق توسعه اصول پایدار، ایجاد نظامی جامع از اطلاعات زیست‌محیطی کشور، ارائه برنامه درخصوص مدیریت پس‌ماندها، و ... همگی از مواردی است که در فصل مذکور به آن اشاره شده بود. از سویی دیگر، در سند چشم‌انداز بیست‌ساله ایران مبتنی بر این که ایران کشوری توسعه‌یافته... و برخوردار از سلامت خواهد بود، به موضوعات محیط‌زیست اشاره شده است. بخشی از سیاست‌های کلی ابلاغ‌شده از سوی مقام معظم رهبری عبارت است از: آمایش سرزمینی مبتنی بر اصول ذیل...، حفاظت محیط‌زیست و احیای منابع طبیعی، کسب فناوری‌های زیستی، اطلاعات و ارتباطات

زیست‌محیطی، هوافضا و هسته‌ای، و توجه به ارزش اقتصادی، ایمنی، زیست‌محیطی آب در استحصال عرضه، نگه‌داری، و مصرف آن.

۲.۶ قوانین عادی

در قوانین عادی ایران نیز می‌توان ردی از قواعد تنظیم‌گری حقوقی در حوزه محیط‌زیست را متکی بر اصول قانون اساسی یافت. ماده ۳۰ قانون مدنی، که مبتنی بر قواعد «تسلیط» و «الاضرر» تدوین یافته است، و ماده ۸۵ قانون کار و الزام کارگران، کارفرمایان، و کارآموزان به رعایت دستورالعمل‌هایی که از طریق شورای عالی حفاظت فنی و وزارت بهداشت صادر می‌گردد، ازجمله این موارد است. علاوه‌براین، در بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی موارد متعددی را می‌توان یافت که همگی به امر تنظیم‌گری محیط‌زیست پرداخته‌اند (شمس‌آبادی و دیگران ۱۳۹۸: ۲۵۹). مواد ۶۷۵، ۶۸۰، ۶۸۸، ۶۹۰، ۶۹۱، و ۶۹۶ قانون مجازات اسلامی در بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ به این موضوع می‌پردازد. وفق ماده ۶۷۵ قانون مآل‌الذکر، حریق جنگل، خرمن، یا هر نوع محصول زراعی یا اشجار یا مزارع و باغ، جرم محسوب می‌شود و اگر به قصد مقابله با حکومت اسلامی صورت گیرد، مجازات محارب را خواهد داشت. وفق ماده ۶۸۰ نیز هرکس برخلاف مقررات و بدون مجوز قانونی اقدام به شکار یا صید حیوانات یا جانوران وحشی کند، به حبس از سه ماه تا یک سال یا جزای نقدی از یک‌ونیم میلیون تا هجده میلیون ریال محکوم خواهد شد و وفق ماده ۶۸۸، هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود، جرم محسوب می‌گردد.

۳.۶ قوانین خاص زیست‌محیطی

علاوه‌بر موارد فوق، قوانینی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران به‌طور مشخص به موضوعات زیست‌محیطی پرداخته‌اند. این قوانین عبارت‌اند از: قانون حفاظت به‌سازی محیط‌زیست مصوب ۱۳۵۳/۰۳/۲۸، که مطابق با ماده ۱ این قانون:

حفاظت و بهبود و به‌سازی محیط‌زیست و پیش‌گیری و ممانعت از هر نوع آلودگی و هر اقدام مخربی که موجب برهم‌خوردن تعادل و تناسب محیط‌زیست می‌شود، هم‌چنین کلیه امور مربوط به جانوران وحشی و آبزیان و آب‌های داخلی از وظایف سازمان محیط‌زیست است. سازمان حفاظت محیط‌زیست، که در این قانون سازمان نامیده

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاه‌پرست) ۱۳۱

می‌شود، وابسته به ریاست جمهوری و دارای شخصیت حقوقی و استقلال مالی است و زیرنظر شورای عالی حفاظت محیط‌زیست انجام وظیفه می‌کند (قانون حفاظت به‌سازی محیط‌زیست، ماده ۱).

و قانون شکار و صید، مصوب ۱۳۴۶، که آخرین اصلاحات آن در سال ۱۳۷۵ بوده است. باتوجه به قوانین عادی مصوب در حوزه محیط‌زیست، که درحقیقت ماهیت وجودی خود را از اصول قانون اساسی اقتباس می‌کند، درمی‌یابیم که تنظیم‌گری حقوقی محیط‌زیست در ایران بیش‌تر متکی بر نظام فرمان و کنترل است. این برداشت باتوجه به سازمان‌های درگیر در این حوزه بیش‌تر اثبات می‌گردد. درحالی‌که استفاده از ابزارهای تنظیم‌گری داوطلبانه و مشارکتی با استفاده از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد، می‌تواند سودمندتر باشد. وفق ماده ۴ آیین‌نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان‌های غیردولتی، سازمان‌های حامی محیط‌زیست حق دارند درخصوص آثار فعالیت‌های دستگاه‌های دولتی در حوزه محیط‌زیست کسب اطلاع و اظهارنظر کنند و ضمن بررسی نقایص و مشکلات موجود، به اظهارنظر و ارائه طریق در این موارد بپردازند. علاوه براین، دستگاه‌های دولتی وظیفه دارند که اطلاعات غیرطبقه‌بندی را در اختیار سازمان‌های مردم‌نهاد قرار دهند و در زمان برگزاری جلسات از آنان دعوت کنند. این ظرفیت قانونی در استفاده از این سازمان‌ها نشان از پذیرش اصل تنظیم‌گری مشارکتی توسط نظام حاکم دارد که تاکنون به منصه ظهور نرسیده است. علاوه براین، در تبصره ۲ ماده ۱۶ قانون اصلاح قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری، به امکان طرح دعوی سازمان‌های زیست‌محیطی مردم‌نهاد اشاره شده است. تبصره ۲ ماده ۱۶ قانون مذکور بیان می‌دارد:

سازمان‌های مردم‌نهادی که موضوع فعالیت آن‌ها، طبق اساس‌نامه مربوط، در زمینه حمایت از حقوق عامه از قبیل امر به معروف و نهی از منکر و موضوعات محیط‌زیستی، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی، و حمایت از حقوق شهروندی است، می‌توانند درخصوص موضوعات تخصصی مرتبط با فعالیت خود، نسبت به غیرقانونی بودن تصمیمات و اقدامات یا خودداری از انجام وظیفه مقامات و مراجع موضوع ماده ۱۰ این قانون، که متضمن تضییع حقوق عمومی است، در دیوان طرح شکایت کنند و حق تجدیدنظرخواهی دارند.

۷. مشکلات قوانین زیست‌محیطی ایران

اکنون این سؤال مطرح است که آیا نظام حقوقی ایران به‌خوبی توانسته است از طریق قانون و مقررہ‌گذاری به تنظیم‌گری محیط‌زیست بپردازد. آیا قوانین مصوب متکی بر اصول قانون اساسی،

توانسته‌اند هدف و غایت واقعی از این اصول را اجرا کنند؟ در این حوزه، ذکر چند نکته، که بیان‌گر نقایص و مشکلات قوانین موجود هستند، راه‌گشاست. اولاً، بسیاری از موضوعات مرتبط با حقوق محیط‌زیست از دید قانون‌گذار مغفول مانده و به‌کلی، موردقانون‌گذاری قرار نگرفته‌اند. ثانیاً، بسیاری از قوانین، مجازات مرتکبان آلودگی را به حصول نتیجه‌ای خاص مقید کرده‌اند. به‌عنوان مثال، طبق بند ج ماده ۱۲ قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶، آلوده‌کردن آب رودخانه‌ها و دریاچه‌ها در صورتی جرم است که موجب از بین بردن آبزیان گردد. نظریه‌این‌که بسیاری از آلاینده‌ها تأثیرات آنی در محیط‌زیست ایجاد نمی‌کنند، احتمال فرار از مجازات عمل ارتكابی به‌راحتی برای مرتکبان فراهم می‌گردد (قوام ۱۳۹۲: ۳۴). ثالثاً، نظام حقوق کیفری ایران مسئولیت را در فرض وجود خطا و تقصیر پذیرفته است. در حقوق کیفری این امر بدین صورت است که وجود عنصر روانی مبنی بر سوءنیت خاص در عمل ارتكابی شرط است. فلذا، تنها در صورت وجود علم و عمد می‌توان شخص را مجازات کیفری کرد. درحالی‌که گرایش غالب در نظام حقوق بین‌الملل درخصوص جرایم محیط‌زیستی متکی بر فرض مسئولیت است و مرتکب به‌صرف اقدام علیه محیط‌زیست، خواه سوءنیت داشته یا نداشته باشد، قابل مجازات است. ازاین‌رو، استفاده از نظریه خطر در حوزه مسئولیت مدنی توصیه می‌گردد. نظریه خطر در دو بعد نفی و اثبات مطرح شده است. از منظر نفی برای تحقق مسئولیت، به اثبات تقصیر نیازی نیست و از منظر اثبات، مبنای تکلیف به جبران خسارت مسئولیت شخص درقبال ایجاد محیط خطرآفرین است، اعم از این‌که شخص مرتکب عنصر تقصیر شده یا نشده باشد. لذا صرف ایجاد خطر، تکلیف به جبران آن را فراهم آورده است و آلوده‌کننده با پذیرش پیش‌فرض مسئولیت اقدامات خود، خود را مکلف به جبران آن می‌داند و بایستی به‌دلیل عمل ناروا مجازات شود (کاتوزیان ۱۳۸۷: ۸۰). از مشکلات این شیوه، صعوبت تشخیص میزان مسئولیت هر آلوده‌کننده است (عبداللهی ۱۳۹۰: ۲۳۴). ذکر این نکته نیز حائز اهمیت است که خسارت‌های زیست‌محیطی استثناً بر قواعد مسئولیت مدنی نیستند و هرچند طرز ورود این زیان‌ها متفاوت است، متکی بر شیوه ورود آن، نمی‌توان نظام خاصی را بر این گونه زیان‌ها متوجه دانست. رابعاً، این‌که بسیاری از قوانین زیست‌محیطی با شرایط زمانی حاضر منطبق نگردیده‌اند. آنچه در حوزه مسائل زیست‌محیطی بسیار حائز اهمیت است، موضوعات مرتبط با رشد جمعیت است. رشد جمعیت موجبات ایجاد افزایش مصرف محصولات، استفاده بیش‌تر از سوخت‌های فسیلی و در نتیجه، آلودگی بیش‌تر را فراهم خواهد ساخت که اقتضا می‌کند قوانین زیست‌محیطی به‌طور مستمر و در امتداد تغییر شاکله جمعیت به‌روزرسانی شوند.

۸. نتیجه‌گیری

تنظیم‌گری در معنای اعمال قواعد براساس معیارهای مشخص و به‌منظور تنظیم رفتار، جریان امور و وقایع با اهداف متعددی از جمله حمایت از محیط‌زیست صورت می‌پذیرد که می‌تواند در انواع متعددی از جمله تنظیم‌گری حقوقی اجرایی شود. اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران انجام هرگونه فعالیت اقتصادی و غیر آن را، که با آلودگی یا تخریب غیرقابل‌جبران محیط‌زیست ملازمه داشته باشد، ممنوع تلقی کرده است و حفاظت از آن را وظیفه عمومی می‌داند. در مقام تفسیر، این برداشت می‌شود که قانون اساسی حفاظت از محیط‌زیست را برعهده دستگاه‌های حاکمیتی قرار داده است. قرارداد سازمان محیط‌زیست به‌عنوان متولی اصلی امر حفاظت از محیط‌زیست و هم‌چنین بهره‌گیری از ظرفیت‌های سایر نهادهای عمومی، از جمله سازمان شیلات ایران، سازمان جنگل‌ها و مراتع و آب‌خیزداری، سازمان‌های بنادر، انرژی اتمی، و غیره، در امر حفاظت از محیط‌زیست این برداشت را تقویت می‌کند که مشخصاً تداعی‌گر استفاده از رویکرد تنظیم‌گری مبتنی بر فرمان‌دهی و کنترل است. این شیوه از تنظیم‌گری با تصویب قوانین و مقررات و تلاش برای اجرایی کردن آن با اتکا بر ضمانت اجرای موجود در آن‌ها تلاش می‌کند تا به اهداف خود دست یابد. در نظام حقوقی ایران نیز با استفاده از همین شیوه و برای خدمت به اهداف غایی نظام، مندرج در اصول قانون اساسی، قانون‌گذار اقدام به وضع قوانین گسترده‌ای کرده است که بعضاً به‌صورت موردی و بعضاً به‌صورت کامل به موضوع محیط‌زیست پرداخته‌اند، لیکن عدم توجه به برخی مسائل خاص زیست‌محیطی و وجود خلأ قانونی در این موارد، که ظرفیت استفاده سوء سودجویان را فراهم می‌کند، معلق کردن مجازات آسیب‌زنندگان به محیط‌زیست به حصول شرایط و نتیجه‌ای خاص، صرف پذیرش مسئولیت در فرض خطا و تقصیر و عدم حرکت قوانین موجود در خط رشد جمعیت و زمان از مشکلات مشخص قوانین فعلی محیط‌زیست ایران است. هم‌چنین، رویکرد فرمان و کنترل گرچه به‌لحاظ وجود تعاریف جزمی از وضوح و کارایی مثبتی برخوردار است، به‌لحاظ عدم انعطاف و امکان عدم وصول به سطح ایدئالی از خواسته‌ها و پرهزینه‌بودن می‌تواند ناکارآمد باشد. فلذا، نیاز به معطوف کردن توجه نظام حاکم به استفاده از سایر رویکردها در حفاظت از محیط‌زیست دیده می‌شود. استفاده از رویکرد بازارمحور با استفاده از ابزارهای تنبیه و تشویق اقتصادی، رویکرد تنظیم‌گری داوطلبانه از طریق رشد و توسعه برنامه‌های داوطلبانه زیست‌محیطی و هم‌چنین تنظیم‌گری مشارکتی مبنی بر همکاری میان کلیه تنظیم‌گران از جمله فعالان بخش صنعت، گروه‌های زیست‌محیطی، و سایر ذی‌نفعان از طریق برگزاری میزگردها، کمیته‌های مشورتی، و وضع قوانین توافقی در حوزه محیط‌زیست،

می‌تواند موجبات افزایش مشروعیت و مقبولیت مقررات را فراهم کند و به وضع قوانینی با درجه نفوذ و کارایی بیش‌تر منجر گردد. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، علاوه بر اصل ۵۰، می‌توان به اصل ۸ نیز توجه کرد. هشتمین اصل از قانون اساسی دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر را وظیفه همگانی تلقی کرده و انجام آن را توأمان برعهده مردم و دولت دانسته است. اگر حفاظت از محیط‌زیست را مصداقی از خیر و معروف بدانیم، متوجه صدور مجوز ضمنی قانون اساسی در استفاده از رویکرد ترکیبی تنظیم‌گری در حوزه محیط‌زیست خواهیم شد. ماده ۴ آیین‌نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان‌های غیردولتی و تبصره ۲ ماده ۱۶ قانون اصلاح قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری این ظرفیت را ایجاد کرده است که سازمان‌های حامی محیط‌زیست بتوانند در مورد بازخورد فعالیت دستگاه‌های دولتی در این حوزه تحقیق، کسب اطلاعات، و حتی طرح‌دعوی کنند. این سازمان‌ها حق دارند ضمن بررسی نقایص و مشکلات موجود، به اظهارنظر و ارائه طریق در این خصوص اقدام ورزند. دستگاه‌های دولتی نیز چنانچه اطلاعات غیرطبقه‌بندی داشته باشند، مجاز به ارائه آن‌ها به سازمان‌های مردم‌نهاد هستند. مجموع این ظرفیت قانونی درخصوص دخالت دادن سازمان‌های غیردولتی مردم‌نهاد در امر محیط‌زیست و ناکارآمدی قوانین مصوب به‌عنوان پشتوانه اصول قانون اساسی، نیاز به استفاده از سایر رویکردها و حتی استفاده از نگرش چندگانه به‌معنای بهره‌جستن از تمامی شیوه‌های تنظیم‌گری را در حمایت از محیط‌زیست روشن‌تر می‌سازد.

کتاب‌نامه

- رضائی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۹۲)، «حفاظت از محیط‌زیست در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران»، *دیدگاه‌های حقوق قضایی*، ش ۶۳، ۹۳-۱۴۰.
- شمس‌آبادی، محمد، علی نصیری، و سعید صفی (۱۳۹۸)، «مقایسه تطبیقی حق محیط‌زیست سالم در سیره نبوی و علوی با حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران»، *تاریخ و فرهنگ*، ش ۲، ش ۵۱.
- شهدادنژاد، نعیمه، افشین جعفری، و عسکر جلالیان (۱۳۹۹)، «مسئولیت دولت ساحلی در آلودگی زیست‌محیطی با تأکید بر اصل مشارکت در کنوانسیون حقوق دریاها»، *پژوهش ملل*، ش ۶۱، ۶۷-۹۰.
- شیلتون، دینا، کریستوفر وریمانتری، و الکساندر کیس (۱۳۹۴)، *کتابچه قضایی حقوق محیط‌زیست*، تحقیق و ترجمه محسن عبدالهی، تهران: خرسندی.
- عبدالهی، محسن و دیگران (۱۳۹۰)، *حقوق کیفری محیط‌زیست: ملاحظات و راه‌کارها*، تهران: شرکت سهامی روزنامه رسمی کشور.

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاهپرست) ۱۳۵

قوام، میرعظیم (۱۳۹۲)، *حمایت کیفری از محیط‌زیست*، تهران: سازمان حفاظت محیط‌زیست.
کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۲)، «گذری بر تدوین پیش‌نویس قانون اساسی»، *نشریه حقوق اساسی*، س ۱، ش ۱، ۱۱۵-۱۳۷
کاتوزیان، ناصر و مهدی انصاری (۱۳۸۷)، «مسئولیت ناشی از خسارت‌های زیست‌محیطی»، *مطالعات حقوق خصوصی*، س ۲، ش ۲، ۲۸۵-۳۱۳.
مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری (۱۴۰۰)، *درآمدی بر دولت تنظیم‌گر*، تهران: مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
مؤسسه فرهنگی فقه‌التقلین (۱۳۹۵)، *امربه معروف و نهی از منکر: برگرفته از نظریات فقهی مرجع عالی‌قدر حضرت آیه الله العظمی صانعی مدظله العالی*، قم: فقه‌التقلین
وطن‌دوست، صابر و مهران جواهری بابلی (۱۳۸۳)، *بررسی جرایم زیست‌محیطی در ایران*، اهواز: دانشگاه آزاد اسلامی.
هداوند، مهدی و فرهاد جم (۱۴۰۰)، «مفهوم دولت تنظیم‌گر: تحلیل تنظیم‌گری به مثابه ابزار حکم‌رانی»، *نشریه راهبرد*، س ۲۲، ش ۹۹، ۲۲۷-۲۶۶.

قوانین

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸.

آیین‌نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان‌های غیردولتی ۱۳۸۴.

قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۶۸/۱۱/۱۱).

قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۷۳/۰۹/۲۰).

قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۸۳/۰۶/۱۱).

قانون حفاظت به‌سازی محیط‌زیست مصوب ۱۳۵۳/۰۳/۲۸.

قانون شکار و صید، مصوب ۱۳۴۶.

قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵.

قانون مدنی ایران ۱۳۰۷.

سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴.

سیاست‌های کلی نظام (ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری).

Berck, P. (2018), *The Theory and Practice of Command and Control in Environmental Policy*, United Kingdom: Taylor & Francis.

Carol J. P. C. and R. Prabhu (2023), *Responding to Environmental Issues through Adaptive Collaborative Management: From Forest Communities to Global Actors*, Routledge/ Earthscan.

- Coglianesi, C. and J. Nash (2016), "Motivating Without Mandates: The Role of Voluntary Programs in Environmental Governance", *Faculty Scholarship at Penn Carey Law*, 1647.
- Driesen, D. M. (2018), "Emissions Trading Versus Pollution Taxes: Playing 'Nice' with Other Instruments", *Environmental Law*, vol. 48, no. 1, 29–80.
- Foreman, J. (2018), *Developments in Environmental Regulation*, Palgrave Macmillan.
- Gieseke, T. (2019), *Collaborative Environmental Governance Frameworks: A Practical Guide*, CRC Press.
- Greenwood, S., L. Singer, and W. Wendy (2021), *Collaborative Governance: Principles, Processes, and Practical Tools*, Routledge.
- Guo, X., L. Fu, and X. Sun (2021), "Can Environmental Regulations Promote Greenhouse Gas Abatement in OECD Countries? Command-and-Control vs. Market-Based Policies", *Sustainability*, no. 13, 6913.
- Hartlapp, M. (2020), "Measuring and Comparing the Regulatory Welfare State: Social Objectives in Public Procurement", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 691.
- Heyvaert, V. (2018), *Transnational Environmental Regulation and Governance: Purpose, Strategies and Principles*, Cambridge University Press.
- Levi-Faur, D. (2011), "The Odyssey of the Regulatory State: Episode One: The Rescue of the Welfare State", *Jerusalem Papers in Regulation & Governance*, vol. 1, no. 39, 1-35.
- Levi-Faur, D. (2014), "The Welfare State: A Regulatory Perspective", *Public Administration*, vol. 92, no. 3, 599.
- Prosser, T. (2010), *The Regulatory Enterprise: Government, Regulation, and Legitimacy*, OUP Oxford.
- Schmitz, B. (2022), "Rethinking the Public Interest in Consumer Protection", *European Journal of Comparative Law and Governance*, vol. 9, no. 2, 210-235.
- Singhal, P. (2018), "Environmental Regulations: Lessons from the Command-and-Control Approach", *DIW Roundup: Politik im Fokus 124*, DIW Berlin, German Institute for Economic Research.
- Windholz, E. and G. A. Hodge (2012), "Conceptualising Social and Economic Regulation: Implications for Modern Regulators and Regulatory Activity", *Monash University Law Review*, vol. 38, no. 49, 212-237.